

NOĆNI SAT U DUBROVNIKU U KUĆNOJ UPOTREBI

Vedrana Gjukić Bender

UDK 739:681.113 (497.13 Dubrovnik) "16"

Izvorni znanstveni rad

Vedrana Gjukić Bender

Dubrovnik, Dubrovački muzej

U ovom je članku obrađen rijedak tip tabernakul-sata vrste "nottumo" čiji se primjerak čuva u Dubrovačkom muzeju. Uz kraći pregled razvoja urarstva i kućnih ura s mehanizmom u Europi, opisani su noćni satovi koje su izumili braća Campani u Rimu 1656. godine. Metalne ploče s brojčanicom ukrašavali su im poznati kasnobarokni slikari, među kojima se često spominje Carlo Maratta. Dubrovački "nottumo" je rijedak primjerak tog sata na našem području, po svoj prilici i jedini, i mada nije "muto" nego ima običan mehanizam, ima veliku vrijednost kao predmet primijenjene umjetnosti.

Mjerenju vremena oduvijek se poklanjala velika pozornost, tako da su se od pojave prvih sunčanih i pješčanih ura, a preko mehaničkih toranjskih ura, satovi stalno usavršavali. Izradom kućnih satova usavršavaju se mehanizmi, a s njima i kućišta čiji oblici prate modu i stil ovog vremena, održavajući različita svojstva vezana za pojedine epohe, zemlje i radionice. Krajem 16. stoljeća Galilcovim pronalaskom njihala počinje njegova praktična primjena i u urarstvu budući da ga nizozemski matematičar i astronom Huygens¹ ugrađuje u sat. Time ure postaju točnije te ujedno veoma tražen i nezamjenjiv komad kućnog inventara, iako im je u to doba cijena bila vrlo visoka.

U Hrvatskoj su najranije sačuvani mehanički kućni satovi iz vremena 16. i 17. stoljeća nastali u stranim radionicama,² jer se tada domaći majstori bave izradom toranjskih ura. Prvi domaći urar koji je izrađivao kućne ure spominje se tek u prvoj polovini 18. sto-

¹ Ovaj nizozemski znanstvenik eksperimentira i uspijeva 1656. godine primijeniti njihalo u urarstvu, o čemu je objavio i knjigu, kako navodi u svojoj knjizi *A. Simoni, Orologi Italiani dal '500 all '800*, Milano 1965. str. 43.

² Katalog izložbe "Kućni sat - stilski razvoj kroz vekove", Muzej primijenjene umetnosti, Beograd 1964.

ljeća.³ Iako se u Dubrovniku daleke 1389. spominje prva javna ura, a 1390. i prvi urar Relja, "magistro Relyas ab orologio",⁴ podatke o kućnom satu susrećemo tek 1562. u popisu inventara doma biskupa Tome Crijevića. Ure u kućnoj upotrebi u Dubrovniku bile su rijetkost, a zbog njihove velike vrijednosti u popisu ostavština i kućnih inventara navode se čak i one neispravne.

Izgled kućnih ura s vremenom postaje sve raskošniji, pa su osim urara na njima radili razni majstori urešavajući im kućišta. Vrlo često su to bili slikari koji su na prednjim stranama uz brojčanik slikali razne teme. Oblik njihovih kućišta mijenja se prema namjeni, vrsti mehanizma i materijalu od kojeg su izrađeni. Jedna vrsta ure koja se javlja sredinom 17. stoljeća vezana je uz zanimljivu priču. Papa Aleksandar VII. (1655.-1667.), pativši od nesanice, želio je i noću vidjeti koliko je sati, a da ga pri tom ne smetaju otkucaji. Iako se u renesansi pojavljuje jedna vrsta noćne ure koja je imala uljaricu ispred brojčanika, nečujni mehanizam se prvi put izrađuje tek 1656. na papin poticaj. U tom pothvatu okušali su se tri brata Campani - Giuseppe, Pier-Tommaso i Matteo, koji su došli u Rim sredinom 17. stoljeća iz S. Felicea, seoca blizu Spoleta. Braća su prionula na posao i spomenute godine u proljeće uspjela prikazati papi prvi primjerak noćnog bešumnog sata /notturmo muto/. Ovaj prototip bio je nečujan, a brojke su bile osvijetljene malom uljanicom smještenom unutar sata. Budući da su brojke bile perforirane, kroz njih se vidjelo svjetlo. Mehanizam se nije razlikovao od onog s javnog sata na oprugu, osim što se na posljednjoj osovinu umjesto zaprečnog kotača vrtio maljušni bubanj stišavač. Bila je to plitka cilindrična kutija od slovonače s četiri unutarnje pregrade i s malom količinom žive koja je prelazila velikom brzinom iz jedne pregrade u drugu i tako tiho regulirala pokrete u malim zamasima.⁵ Nakon ovog otkrića Campani su dobili mnogobrojne narudžbe od raznih vladara širom Italije. Time su stekli slavu, a od strane pape Aleksandra VII. i privilegij kojim se 1657. naređuje da za sljedećih 10 godina nitko drugi ne smije primijeniti nečujne mehanizme osim samih autora. Iako su tada mnogi urari iz Rima, Genove, Bologne i Milana, poput Gonnona iz Rima ili Calina i Capella iz Genove, izrađivali noćne kućne satove, ovaj novi pronalazak nisu mogli primijeniti.⁶ Oblik kućišta tih ura je poput baroknog oltara, odnosno tabernakula, izrađenih od drva, ebaniziranih ili pozlaćenih s većom bakrenom pločom (na kojoj je brojčanik) koja je bila oslikana. Teme su bile raznolike: alegorijski ili biblijski motivi, krajolici ili cvijeće, a među poznatim slikarima najviše se spominje Carlo Maratta koji je oslikao na desetine takvih ura. Neka raskošnija kućišta bila su urešena mramornim stupićima i kipovima te ukrasima od pozlaćene bronce.

Primjerak koji se nalazi u Dubrovačkom muzeju rijedak je noćni sat u kućnoj uporabi u Hrvatskoj. Naime, do sada se u literaturi vezanoj za urarstvo u Hrvatskoj ne spominje

³ I. Bach, Tri sata karlovačkih urara, Peristil 22. Autor navodi da je najstariji do sada pronađeni satni mehanizam domaće izrade onaj iz 1728. od Johannes Angerle iz Karlstadta, (Karlovac), a ugrađen je na toranj crkve na slici Karasova učitelja Fridricha Hamerlika iz Karlovca.

⁴ S. Michal, Satovi, Zagreb 1990., str. 257 i N. Božanić-Bezić, Stari dalmatinski satovi, Mogućnosti br. 10, Split 1966., str. 1110.

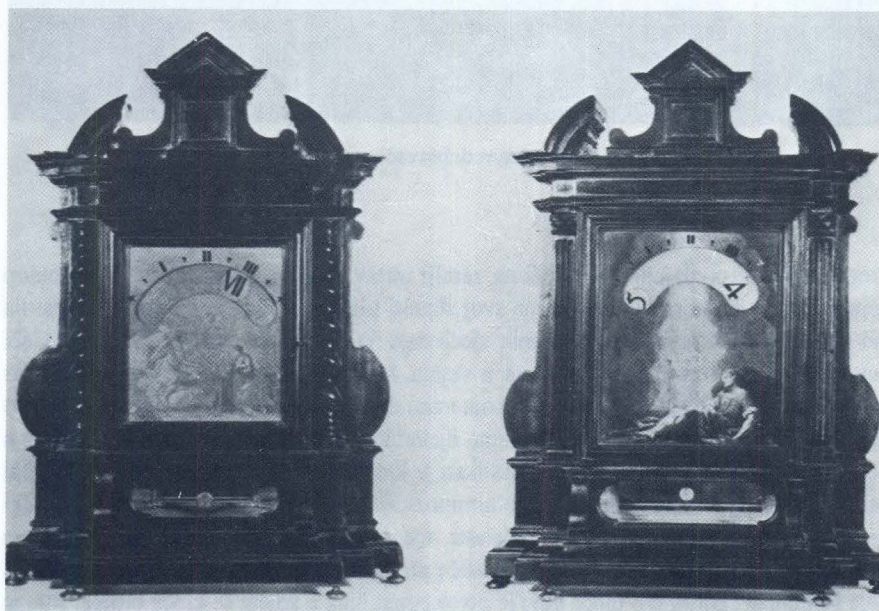
⁵ A. Simoni, n. dj., str. 43.

⁶ E. Morpugo, Gli orologi, Milano 1966., str. 97.

niti jedan takav sat, a nisam ga susrela niti na dubrovačkom području. U Muzej je dospio po svoj prilici poklonom urara Karla Guirašića još 1907., jer ga bivši kustos Božo Glavić 1952. pronalazi u depou Muzeja i inventira.⁷

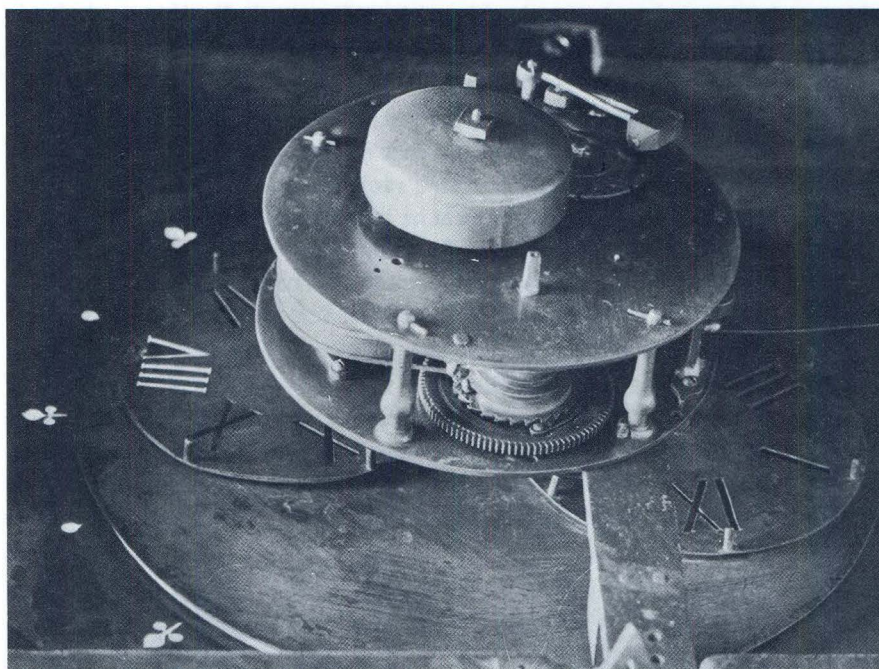
Po svom izgledu i uresima sličniji je primjercima koji su nastali u Rimu, a za sliku Adonisove smrti, koja ga urešava, može se reći da je nastala od ruke vrsnog slikara bliskog krugu Maratte. Taj sat ima vretenastu zapreku u stroju i nije nečujan kao slični primjerci ura braće Campani. Pažljivim promatranjem na njegovoj unutarnjoj ploči mehanizma laganim i plitkim potezima napisano je ime: Paoles De Paoles (ili Paolis, teško je čitljivo), što može ukazivati na eventualnog majstora, ali može biti i osoba koja je vršila naknadne popravke. O potpisanom Paolesu nisam do sada našla nikakve podatke.

Spomenuti sat je visok 68 cm, u ispravnom je stanju i dobro je očuvan, nedostaje mu samo uljanica i ima novije zvonce. Kućište mu je načinjeno od crno obojenog i lakiranog drva (ebanizirano), oblika tabernakula. Šire podnožje ima profiliranu bazu i istaknuto je prema naprijed svojim središnjim dijelom na kome je pravokutni otvor /prozorčić/ kroz koji se vidi jednostavno njihalo. Prednja ukrasna pravokutna ploča s brojčanikom je od bakrenog lima na kome je temperom naslikan prizor Adonisove smrti s osobinama talijan-

Dva noćna sata druge polovice 17. stoljeća; desno nečujni mehanizam s potpisom Josepha (Giuseppe) Campanusa

⁷ U knjizi Zapisnik darovanih i kupljenih predmeta za Dubrovački muzej, pod 1907. god. od 15. II. pod br. 1285. uveden je "Starinski dobnjak s jednim kazalom, oslikan" kao dar Karla Giurašića. Božo Glavić je u svojoj knjizi inventara pod 1952. god. br. 317 naveo da je ovaj sat /uz opis/ našao u depou Muzeja.

Mehanizam dubrovačkog sata

skog baroka. U prednjem planu leži na zemlji mrtav Adonis, odjeven u vojnički oklop poput rimskih vojskovođa, položen na svoj zlatasti plašt. Dugačka kosa boje meda rasula mu se po plaštu, dok mu lice spuštenih vjeđa daje dojam usnula mladića. Do njega kleči putto podignutih krila, glave okrenute u stranu, snebivajući se. K njima stiže Afrodit (Venera) nošena oblacima, u dvokolici koju vuku dva bijela goluba. Njezino mlado puteno tijelo, ružičasta inkarnata, ovijeno je, samo djelomično, plavom draperijom, dok je ruke u očaju podigla uvis. U drugom planu naslikan je krajolik bogat raslinjem u kojem lovački psi jure za veprom-ubojicom. Ova je kompozicija, iako minijaturna, vrsno i znalački naslikana i zaista bliska radu Carla Maratte, njegovom klasičnom načinu kompozicije s malo likova, laganoj svijetloj paleti koja ističe plastičnost figura. Nebo je intenzivno plave boje i ispunjava gornji dio ploče gdje je otvor poput luka u kojem se kreću brojke. Rub je luka pozlaćen, a s njegove su gornje strane sitne perforacije oblika trolista ili kruga naizmjenično što su oznake za minute. U luku je otvor oblika sunca u kome se izmjenjuju rimske perforirane brojke. One se kreću pomoću dva diska koji su na naličju oslikane ploče i to slijeva nadesno. Mjesto na kojem se zatekne sunce s oznakom sati kazuje koliko je minuta dotičnog sata prošlo. Brojke su perforirane da bi se u mraku vidjelo vrijeme pomoću uljarice u kućištu. Sa stražnje je strane na vrhu otvor obložen limom koji je služio kao dimnjak. Kućište je sa strana ukrašeno dvjema većim volutama, dok se na vrhu iznad vijenca

Noćni sat iz Dubrovačkog muzeja, druga polovica 17. stoljeća

Noćni sat "muto" Pier Tommasa Campani, sličnog oblika kućišta kao i dubrovački primjerak

izdižu istaci poput dviju kocki (akroteriji), dok funkciju atike vrši kocka s bočnim istacima, koja je u stvari spomenuti dimnjak.

Ploča sata su ujedno vrata iza kojih se krije mehanizam smješten na njihovoj poledini. Tu su i dva bakrena diska povezana sa strojem ure na kome su perforirani brojevi postavljeni uz rub i to jedna ploča s parnim, a druga s neparnim znamenkama. Pogon sata je na oprugu s vretenastom zaprečnicom i njihalom, pa zbog toga nije nečujan. Posjeduje puž i strunu, a mehanizam za otkucavanje ima zapornu ploču i zvono.

Na žalost nije mi poznato kada i kojim putem je ovaj sat dospio u Dubrovnik, a budući da je njegov darovatelj bio Karlo Giurašić, poznati dubrovački urar s prijelaza 19. u 20. stoljeće, svjedoči i o kulturno-povijesnoj vrijednosti.⁸

Na dubrovačkom području sačuvan je velik broj vrijednih ura, ali ova je ura među najstarijim pronađenim kućnim urama s mehanizmom, a možemo je ubrojiti i u bolje primjerke notturna sačuvanih do danas. Po svom obliku je gotovo identična jednom signiranom primjerku Tommasa Campana, nastalom 1666. u Rimu ili onome izrađenom od bratove mu ruke Giusepea. Međutim, budući da ovaj primjerak nije "muto", odnosno nečujan, i ne potječe izravno od obitelji Campani po obliku kućišta i načinu slikanja, vjerujem da je ipak nastao u Rimu u drugoj polovini 17. stoljeća kada su mjerači vremena ovog tipa bili najbrojniji.

⁸ Urar Karlo Giurašić izradio je mehanizam za toranjsku uru franjevačkog samostana u Pridvorju 1898. i signirao je: Carlo Giurašić, Ragusa 1898. Zanimljivo je da je taj sat jedna od rijetko sačuvanih umjetnina u Pridvorju nakon napada neprijatelja na Konavle 1991. god. i jednogodišnje okupacije tog kraja.

LA SVEGLIA NOTTURNA A DUBROVNIK NELL'USO PRIVATO

Vedrana Gjukić Bender

L'autrice esamina un tipo di orologio notturno del tipo a tabernacolo, creato nella seconda metà del XVII sec. sotto l'infuenza degli orologi notturni italiani dei fratelli Campana. Questi maestri, nativi dei dintorni di Spoleto, alla metà del XVII sec. si trovavano a Roma dove per volontà di papa Alessandro VII realizzarono un orologio a tabernacolo del tipo "Notturmo muto", il cui meccanismo per decisione del suddetto papa fu tutelato per 10 anni. Per questo motivo molti loro seguaci realizzarono orologi simili, ma con meccanismi ordinari. In ogni modo, anche questi orologi erano molto cari e richiesti, e venivano prodotti a Roma, Bologna, Milano e Genova. Conferiva loro particolare valore la lastra di metallo dipinta del quadrante, su cui si cimentarono numerosi noti pittori tardo-barocchi.

L'esemplare conservato a Dubrovnik (Ragusa) presenta tutti i caratteri degli orologi notturni romani, solo che il meccanismo è a scappamento con barra, e non è silenzioso. Questo fatto non ne diminuisce il valore, anche perchè è abbellito da una pregiata composizione barocca e perchè finora è l'unico esemplare di questo tipo ritrovato in Croazia.